

Shahid Bahonar
University of Kerman

An Inquiry into the Iranian Origins of Fotowwat

Hossein Pouladian¹ | Faramarz Khojasteh²

1. PhD in Persian Language and Literature, Lecturer at Farhangian Allameh Tabatabai University, Bushehr, Bushehr, Iran. Email: hosseinpouladian1356@gmail.com

2. Associate Professor, Department of Persian Language and Literature, Faculty of Humanities, University of Hormozgan, Bandarabbas, Iran. Email: Faramarz.Khojaseh@gmail.com

Article Info

Article type:
Research Article

Article history:

Received 15 August 2023

Received in revised form 8
December 2022

Accepted 27 November 2022

Published online 24 June 2024

Keywords:

Fotowwat,

Ayyari,

Qalandari,

Ancient Persian,

The Ritual of Mithraism and

Mani.

ABSTRACT

Method and Research: Futuwwa ritual is considered as a powerful, original, ethical, long-lasting and epoch-making sub-culture in the history of Iran. Some believe that the origin of Futuwwa, based on Futuwwa epistles (futuwwat-nāma), historical documents and mystical texts, has its roots in the manifestations, religions and beliefs of ancient Iran, but another group believes in the Islamic origins of this ritual. Although various factors such as Islamic teachings, social developments and political powers have played a role in the formation, development, evolution and expansion of Futuwwa ritual; the existence of some similarities between this ritual and the beliefs, rites, ceremonies and religions of ancient Iran shows that Futuwwa was greatly influenced by ancient Iranian culture.

Method and Research: This article is prepared in a descriptive-analytical method and tries to express the origins of Futuwwa in ancient Iran regarding two approaches, form and thought.

Findings and Conclusions: The results of this research show that some Ayyaran words such as: Aiyar/Ayyar, Shkoh, Mireh, Asbaran, Azadan, indicating the Ayyaran-like life in the old Iranian tradition. Wearing pants and fastening special Ayyaran belt, drinking water and salt, carrying a dagger, lighting a light, ringing a bell and tattooing, which have been customary among Fetians and Ayyaran, have their roots in the ancient rituals of Iran. Referring to chivalry in Avestan sources and epic narratives, as well as the existence of similarities between the intellectual foundations and social thoughts of Mithraism, Zoroastrianism, Ahl-e-Haq, Mani, Mazdak and Futuwwa are other things that this research has achieved

Cite this article: Pouladian, Hossein & Khojasteh, Faramarz. (2024). An Inquiry into the Iranian Origins of Fotowwat. *Journal of Iranian Studies*, 23 (45), 45-69. <http://doi.org/10.22103/JIS.2022.20059.2380>

© The Author(s). Pouladian, Hossein. Khojasteh, Faramarz Publisher: Shahid Bahonar University of Kerman.

DOI: <http://doi.org/10.22103/JIS.2022.20059.2380>

EXTENDED ABSTRACT

Introduction

Fotowwat (chivalry) has been among the spiritual, intellectual, social, and political currents that have been transformative and enduring in the history of Iran from ancient times to the contemporary era. Over time, political and social changes have influenced the functions and characteristics of Fotowwat, while the cultural and religious atmosphere of Iranian society has also guided its values and ideals.

In historical and literary sources and documents, words such as ‘Ayyār’, ‘Shāter’, ‘Sa’alūk’, ‘Sālūk’, ‘Javānmard’, ‘Mīreh’, ‘Bornā’, ‘Rend’, ‘Qalandar’, ‘Bahādur’, ‘Pahlavān’, ‘Akhī’, ‘Lūti’, ‘Dāshmeshdī’ have been used synonymously with ‘Fotowwat’. These words have evolved in meaning over time, and in each era, some of them have been used. Each of these words carries one or more meanings of the various meanings of Futuwat. For example, when speaking of an ‘Ayyār’, more emphasis is placed on the social aspect of Fotowwat. The diversity of meanings of these words indicates the countless semantic spectra that Fotowwat can have. We call all these groups ‘Fatiyān’ and ‘Javānmardān’ (chivalrous men). They all had the foundations and components of ‘Ayārī’ and ‘Javānmardī’ ethics, the relationship of ‘brotherhood’ was prevalent among them, and they had specific rituals, manners, hierarchies, clothing, and places.

In this article, the authors have tried to present evidence, examples, and arguments to show that one of the origins of Javānmardī and Fotowwat was pre-Islamic Iran. The research question is: what evidence exists to prove the Iranian roots of the Fotowwat and Ayārī tradition? Paying attention to understanding the roots and origins of Fotowwat as a transformative and influential current in the historical, political, and spiritual life of the Iranian-Islamic civilization can help our educators in a more accurate and functional recognition of this phenomenon and also provide a correct etymology of the existing beliefs in the Fotowwat tradition.

Methodology

This article is prepared using a descriptive-analytical method and aims to express the origins of Fotowwat in ancient Iran with two formal and intellectual approaches. The authors, by referring to library documents and sources, especially Fotowwat treatises, Ayyārī tales, and historical documents, provide evidence and arguments to prove the prevalence of the Javānmardī tradition in pre-Islamic Iran, which indicates the Iranian origin of the Fotowwat tradition.

Discussion

In the dictionary, ‘Fataa’ refers to a young person, a newly blossomed youth, someone who has stepped into the period of youth and started the good times of adolescence (Kashefi Sabzewari, 1971: 7; Editor Preface). Dehkhoda considers it on the meter of ‘Samaa’, to mean youth, becoming young, and showing chivalry (Dehkhoda, under the entry “Fataa”). The term ‘Javanmardi’ in Persian texts has various meanings. In some texts, it means generosity and giving, and in others, it signifies bravery and courage, and in yet others, it has been interpreted as forgiveness and forbearance (Afshari, 2003: 46). The term ‘Mardi’ in ‘Javanmardi’ implies two meanings: firstly, bravery and courage, which are generally the scenes of battle and the realization of prominent deeds based on audacity, insolence, courage, intelligence, and cunning, clarify the first meaning of ‘Mardi’. In another sense, ‘Mardi’ is equivalent to generosity and magnanimity. ‘Javanmardi’ is a concept that has gradually taken shape based on ‘Mardi’ from a historical perspective (Giyar, 2003: 27). ‘Fataa’ (this word is plural sometimes), before Islam, were individuals whose desire was to protect their own honor

and dignity and that of their tribes, and after the advent of Islam, they became members of groups and communities formed for this purpose (Afifi, 1997 : 45). The term 'Fotowwat' among the Arabs of the second lunar Hijri century was used as one of the characteristics of 'Fataa' and was equivalent to the word 'Murūwwat', which was a commendable trait and praised by the majority of people among the Arabs (Karami Pour, 2013: 92).

'Fotowwat', like Sufism, has a fluid and floating nature and has lived a complex life among different social spectra; namely poets, Sufis, professionals, military personnel, athletes, champions, etc. Usually, in each spectrum, one element is at the center of the definition of 'Fotowwat' and other elements are in the background and margin. For example, the definitions that 'Fotowwat treatises' have given to 'Fotowwat' emphasize concepts such as adherence to the principles of Sharia and Tariqa, asceticism, parsimony, renunciation of the world, enmity with the self, etc., and have seen 'Fotowwat' under religious, ethical, and Sufi discourses and even linked its origin to religion (Sarraf, 1991: 4, 59, and 92; Kashani, 1990: 224). In historical texts, the social/warrior aspect of 'Fotowwat' is highlighted. Armed combat, justice-seeking, rights-demanding, oppression-resisting, confrontation with power holders, sympathy for the oppressed are the keywords of 'Ayārī Fotowwat'. In literary texts, generosity, innocence, forbearance, truth-telling, loyalty to the covenant, secrecy, sympathy, hospitality, and other ethical structures are the focal point and the main element of the definition of 'Fotowwat'. Sufism and 'Ayārī' are considered the two main factors in changing the meaning and concept of 'Fotowwat'.

There are multiple reasons to prove the prevalence of the 'Javanmardi' tradition in Iran before Islam, which indicates the Iranian origin of this tradition. In this article, we refer to the different and varied aspects and manifestations of this matter.

Conclusion

Although various factors, including Islamic teachings, social changes, and political powers, have played a role in shaping, evolving, and expanding the tradition of Fotowwat, the existence of similarities between this tradition and the beliefs, rituals, ceremonies, and religions of ancient Iran indicates that Fotowwat has been greatly influenced by ancient Iranian culture. We can point out the following reasons and results for this discussion:

1. Words such as 'Ayār', 'Shokuh', 'Mireh', 'Asbārān', 'Azādān' in the ancient Iranian culture are associated with Javanmardi and the tradition of Ayārī. In fact, the relationship that exists between these words and the concepts and function of Fotowwat throughout history is based on the nobility of Javanmardi and good speech and good deeds.
2. The common, proportional, and convergent aspects seen between Zoroastrian beliefs and the behaviors of the youth indicate the closeness of the Javanmardi tradition with the thought and behavior of Zoroastrians in Iran before Islam.
3. Traditions such as ringing bells, lighting lamps, drinking wine/Homa in the ceremonies of 'Mehriān' and 'Anjoman-e Mardān', wearing trousers and tying a belt, and the covenant of brotherhood among ancient Iranians, with a slight change, continued among the youth of the Islamic era.
4. The social movement of Javanmardān and Ayārān and their ethical qualities and warrior characteristics, influenced by the worldview of Mithraism, is another reason for the Iranian origin of the Fotowwat tradition.

5. The intellectual, ritual, and functional structure of movements such as Mani and Mazdak, which occurred in Iran before Islam, have a precise connection and similarity with the Fotowwat tradition and the behavior of the youth. Rights-seeking, oppression-resisting, justice-seeking, taking from the rich and giving to the poor, striving to meet the needs of the needy are among the main components among Mazdakians; and asceticism, worldliness, contentment, living in solitude, traveling and touring are among the main components of the Manichean tradition in the behavior and conduct of various groups of Fotowwat, including Ayārān and Qalandariyya.
6. In Avestan sources, including ‘Zand’ or Pahlavi translation of Vendidad, and in epic narratives; like Ferdowsi’s *Shahnameh*, *Samak Ayār*, *Darabnameh*, and other Ayārī stories, there have been numerous references to Ayārī manners and Javanmardān qualities.

پژوهشی در باب سرچشمه‌های ایرانی آیین فتوت

حسین پولادیان (نویسنده مسئول)^۱ | فرامرز خجسته^۲ ✉

۱. مدرس دانشگاه فرهنگیان علامه طباطبایی استان بوشهر، بوشهر، ایران. رایانه: hosseinpouladian1356@gmail.com
۲. دانشیار گروه زبان و ادبیات فارسی دانشگاه هرمزگان، دانشکده علوم انسانی دانشگاه هرمزگان، بندرعباس، ایران. رایانه: Faramarz khojasteh@gmail.com

اطلاعات مقاله	چکیده
نوع مقاله: مقاله پژوهشی	زمینه/هدف: آیین فتوت به منزله خرده‌فرهنگی پرتوان، اصیل، اخلاق‌مدار، دیرپا و دوران‌ساز در تاریخ ایران محسوب می‌شود. پیرامون خاستگاه فتوت بر مبنای فتوت‌نامه‌ها، اسناد تاریخی و متون عرفانی عده‌ای بر این باور هستند که فتوت ریشه در مظاهر و مذاهب و باورهای ایران عهد باستان دارد و گروهی نیز قایل به سرچشمه‌های اسلامی این آیین‌اند. هرچند عوامل گوناگونی از جمله آموزه‌های اسلامی، تحولات اجتماعی، قدرت‌های سیاسی در شکل‌گیری، تطور، تکامل و بسط آیین فتوت نقش‌آفرین بوده‌اند؛ اما وجود پاره‌ای همانندی‌ها بین این آیین با باورها، مناسک، مراسم و ادیان ایران باستان نشان می‌دهد که فتوت از فرهنگ ایران باستان بسیار تأثیر پذیرفته است.
تاریخ دریافت: ۱۴۰۱/۰۵/۲۴	روش/رویکرد: این مقاله به روش توصیفی-تحلیلی فراهم شده و درصدد است خاستگاه‌های فتوت را در ایران باستان با دو رویکرد شکلی و اندیشگانی بیان نماید.
تاریخ بازنگری: ۱۴۰۱/۰۸/۱۷	یافته‌ها/نتایج: نتایج تحقیق نشان می‌دهد پاره‌ای واژگان عیاری از قبیل: ایار/عیار، شکوه، میره، اسباران، آزادان بیانگر زندگی عیاروار در سنت کهن ایرانی هستند. پوشیدن سروال و بستن شده، نوشیدن آب و نمک، همراه داشتن خنجر، روشن کردن چراغ، نواختن زنگ و خال‌کوبی که در بین فتیان و عیاران مرسوم بوده است، ریشه در آیین‌های باستانی ایران داشته‌اند. اشاره به آیین جوانمردی در منابع اوستایی و روایات حماسی، همچنین وجود همانندی‌هایی بین مبانی فکری و اندیشه‌های اجتماعی آیین‌های میترائیسم، زرتشت، اهل حق، مانی، مزدک با فتوت از دیگر مواردی است که این پژوهش به آن دست یافته است.
تاریخ پذیرش: ۱۴۰۱/۰۹/۰۶	
تاریخ انتشار: ۱۴۰۳/۰۴/۰۴	
کلیدواژه‌ها: فتوت، عیاری، قلندری، ایران-باستان، آیین مهر و مانی.	

استناد: پولادیان، حسین؛ خجسته، فرامرز (۱۴۰۳). پژوهشی در باب سرچشمه‌های ایرانی آیین فتوت. *مجله مطالعات ایرانی*، ۲۳ (۴۵)، ۶۹-۴۵.<http://doi.org/10.22103/JIS.2022.20059.2380>

ناشر: دانشگاه شهید باهنر کرمان

پروہشگاہ علوم انسانی و مطالعات فرہنگی
پرتال جامع علوم انسانی

۱. مقدمه

۱.۱. بیان مسئله

فتوت از جمله جریان‌های روحی، معنوی، فکری، اجتماعی و سیاسی دوران‌ساز و دیرپای تاریخ ایران از روزگار باستان تا دوران معاصر بوده است. در این مدت تغییر و تحولات سیاسی و اجتماعی، کارکردها و ویژگی‌های فتوت را تحت تأثیر قرار داده، ضمن این‌که فضای فرهنگی و دینی جامعه ایرانی نیز، ارزش‌ها و آرمان‌های آن را در مسیر خود هدایت کرده است.

در منابع و اسناد تاریخی و ادبی واژگانی همچون عیار، شاطر، صعلوک، سالوک، جوانمرد، میره، برنا، رند، قلندر، بهادر، پهلوان، اخی، لوتی، داش‌مشدی مترادف فتی به کار رفته‌اند. این واژگان در طول تاریخ دچار تطور معنایی شده‌اند، و در هر دوره‌ای برخی از آن‌ها کاربرد یافته‌اند. ضمناً هر کدام از واژگان مذکور حامل یک یا چند معنا از معانی گوناگون فتوت بوده‌اند. برای نمونه هنگامی که از عیاری سخن می‌رود، بر وجه اجتماعی فتوت بیشتر تکیه و تأکید می‌شود. تنوع معانی این واژگان بیانگر طیف‌های معنایی بی‌شماری است که فتوت می‌تواند داشته باشد. ما همه این گروه‌ها را فتیان و جوانمردان می‌خوانیم. این‌ها همگی برخوردار از مبانی و مؤلفه‌های اخلاق عیاری و جوانمردی بودند، رابطه «اخوت» بین‌شان رواج داشت، و دارای مناسک، آداب، سلسله‌مراتب، پوشش و مکان‌های خاصی بودند.

عده‌ای از فتوت‌نامه‌نویسان بنا به قرابت فتوت و تصوف بر این نظرند که فتوت شاخه‌ای از تصوف است و به دلیل ریشه داشتن تصوف در مبانی و تعالیم اسلامی، فتوت نیز سرچشمه‌ای اسلامی دارد (برای نمونه نک: کاشفی سبزواری، ۱۳۵۰: ۶). ابن معمار حنبلی بغدادی فتوت را «یکی از خصلت‌های دینی و صفات تکمیل‌کننده عارفان» می‌داند (ابن معمار، ۱۳۹۹: ۱۲۱). عبدالرزاق کاشانی در فتوت‌نامه خود، فتوت را «ظهور نور فطرت» و «مبنا و اساس ولای» می‌داند (صراف، ۱۳۷۰: ۶ و ۸). پاره‌ای از پژوهشگران خاستگاه جوانمردی را با اعراب پیش از اسلام مرتبط می‌دانند. محمدریاض ضمن پذیرش عقیده نیکلسون می‌نویسد: بنیان‌گذاران اولیه جوانمردی عرب‌ها بوده‌اند و فتوت از راه ایران و دیگر کشورهای عربی وارد اسپانیا و سیسیل شد و این دو کشور به صورت مراکز جوانمردان و جوانمردی درآمدند و بعداً در سراسر اروپا رواج یافت (ریاض، ۱۳۸۸: ۱۰۰). البته به نظر می‌رسد این دیدگاه ریاض قابل نقد باشد؛ زیرا آیین و اخلاق جوانمردی و عیاری پیش از این، از طریق آشنایی اروپاییان با مسلمانان طی جنگ‌های صلیبی، به سرزمین اروپا وارد شده است (برای اطلاع بیشتر نک: افخمی عقدا و همکاران، ۱۳۹۵: ۲۲۶-۲۲۷). یکی دیگر از نویسندگان عرب مدعی است که فتوت در اصل مفهومی است مربوط به خلق و خوی، و مقصود خصایلی است که در سرزمین‌های عربی پیش از اسلام، انتظار می‌رفت جوانمردان بدان‌ها متجلی باشند. بارزترین این خصایل کرم و شجاعت بود (سعیدشخیلی، ۱۳۶۷: ۱۳۵). مصطفی کامل‌شیبی با تأکید بر ارتباط فتوت و تشیع، زادگاه نخستین هر دو را شهر کوفه می‌داند. به زعم او کوفه از دیرباز، مرکز ستمگری و بیداد و سرکشی و گرسنگی و ترس بود و در عکس‌العملی طبیعی مردانی متصف به سبک‌رویی و پهلوانی و از خودگذشتگی در راه دیگران و دفاع از بیچارگان و گرفتن دست ستم‌دیدگان در آن شهر به پا خاستند و آیین فتوت را بنا نهادند (کامل‌شیبی، ۱۳۵۹: ۲۶۵).

هانری کربن در مقدمه کتاب «آیین جوانمردی» برای جوانمردی ریشه اسلامی قایل است و آن را از ویژگی‌های فرهنگ و تمدن معنوی اسلامی می‌داند. او واژه «شوالیه» را به عنوان مترادفی مناسب برای جوانمرد پیشنهاد می‌کند (کربن، ۱۳۸۵: ۴ و ۵). در پژوهشی دیگر، مهین پناهی مؤلفه‌ها و مترادف‌های جوانمردی را در حوزه متون عرفانی و صوفیانه بررسی کرده و ریشه جوانمردی را در قرآن و حدیث دانسته است (پناهی، ۱۳۸۸: ۱۹). نویسندگان کتاب «دانش‌نامه جوانمردی» نیز به دنبال یافتن خاستگاهی دینی و قرآنی برای جوانمردی هستند (رک: ولایتی و همکاران، ۱۳۹۴: ۱/ ۷۰). با توجه به این‌که این پژوهش‌گران به دنبال رد نظریه ایرانی بودن جوانمردی هستند، در مقاله حاضر، نویسندگان-ضمن این‌که نقش فرهنگ و تعالیم اسلامی را در غنا و باروری فتوت انکار نمی‌کنند- کوشیده‌اند، با ارائه شواهد، مصادیق و استدلال‌هایی نشان دهند که یکی از خاستگاه‌های جوانمردی و فتوت، ایران پیش از اسلام بوده است. پرسش پژوهش این است که چه دلایلی برای اثبات وجود ریشه‌های ایرانی آیین فتوت و عیاری وجود دارد؟ اهتمام به شناخت ریشه‌ها و خاستگاه‌های فتوت به منزله جریانی دوران‌ساز و تأثیرگذار در حیات تاریخی، سیاسی و معنوی تمدن ایرانی-اسلامی می‌تواند مدرسان ما در بازشناسی دقیق‌تر و کاراتر این پدیده باشد و هم ریشه‌شناسی درستی از باورهای موجود در آیین فتوت ارائه دهد.

۲.۱. پیشینه تحقیق

از آنجا که فتوت جریانی منشوری و کثیرالوجه است و به مثابه یک خرده‌فرهنگ در طول تاریخ گفتمان‌های متعدد و متکثر را به وجود آورده است، تا کنون به صورتی جامع‌نگرانه، ابعاد و اضلاع گوناگون خاستگاه‌های ایرانی این جریان پرتوان فرهنگی/اجتماعی مورد بررسی واقع نشده است. منابع نزدیک به موضوع حاضر عبارت‌اند از: مهرداد بهار (۱۳۶۰) در مقاله «ورزش باستانی ایران و ریشه‌های تاریخی آن» به بیان وجوه مشترک رسوم و سنت‌های زورخانه با آیین مهر پرداخته است. سعید حسام‌پور (۱۳۸۴) در مقاله «نقش عیاری در فرهنگ و تمدن ایران‌زمین» کوشیده است چگونگی پیدایش عیاران، سیر دگرگونی‌های آیین عیاری و بازتاب حضور عیاران در داستان‌های عامه را بررسی نماید. بهار مختاریان (۱۳۸۵) در مقاله «میره و پیوند آن با جوانمردان و عیاران» به تحلیل باورها و رسوم انجمنی سیاسی-اجتماعی به نام «میره» و پیوند آن با جوانمردان پرداخته است. محمدرضا شفیعی کدکنی در کتاب «قلندریه در تاریخ: دگردیسی‌های یک ایدئولوژی» (۱۳۸۶) ضمن این‌که قلندریه را یک جنبش چندساحتی معرفی می‌کند، بخش‌هایی از کتاب را به موضوع فتوت اختصاص داده است. نویسنده فتوت صوفیانه را از فتوت عامیانه و فتوت ارباب حِرَف متمایز می‌انگارد و سعی می‌کند با صرف نظر از اصول کلی و مشترک جوانمردی، از دیدگاه سلمی و ابن معمار به شناسایی جزئی این مفهوم در دیدگاه صوفیان بپردازد. افزون بر این در پیوست کتاب، در مقاله «سعدی در سلاسل جوانمردی» به اسنادی اشاره کرده‌اند که سعدی در سلاسل فتوت و جوانمردی حضور داشته و در این راه صاحب سلوک بوده است. معتمدی و باخدا (۱۳۹۰) با ذکر شواهدی پنجگانه بر این باورند که پاره‌ای ریشه‌های جوانمردی را می‌توان در مظاهر متعدد تمدن ایران قبل از اسلام یافت. پروانه پورشریعتی (۱۳۹۳) در مقاله «مهرپرستی و ساختارهای اجتماعی و آرمانی عیاری در حماسه سمک عیار» به بررسی تطبیقی الهام‌پذیری جنبش عیاران از فرهنگ مهرپرستی می‌پردازد. فرزانه گشتاسب و

همکاران (۱۳۹۴) در مقاله «تأثیر کنش‌های سه‌گانه ایران باستان بر رموز آیین تشریف عیاران» به این نتیجه رسیده‌اند که رموز سه صنف شربی، سیفی، قولی و نیز رموز سه‌گانه عدالت، شجاعت و عفت در آیین تشریف عیاری به روشنی با کنش‌های سه‌گانه آسرونان، ارتشتاران و کشاورزان در ایران باستان قابل مقایسه است. امیرحسین مدنی (۱۴۰۰) در مقاله «تأثیر فرهنگ و تمدن پیش از اسلام در نشر و گسترش آیین جوانمردی» در سه بخش مستقل، تأثیرات ایران باستان، آیین زرتشتی و ادیان مهری و مانوی را بر طریقت فتوت بررسی کرده و معتقد است که این تأثیرات، به معنای توافق و تطابق محض و یا اخذ و اقتباس تمام نیست. آنچه این پژوهش را تا حدودی از موارد مشابه متمایز می‌کند، این است که نگارندگان کوشیده‌اند با نگاهی جامع‌نگر و به صورت همزمان از دو بُعد شکلی و محتوایی به بیان خاستگاه‌های ایرانی فتوت بپردازند.

۳.۱. روش‌شناسی پژوهش

این مقاله به روش توصیفی-تحلیلی فراهم شده و درصدد است خاستگاه‌های فتوت را در ایران باستان با دو رویکرد شکلی و اندیشگانی بیان نماید.

۴.۱. یافته‌های پژوهش

نتایج تحقیق نشان می‌دهد پاره‌ای واژگان عیاری از قبیل: ایار/عیار، شکوه، میره، اسباران، آزادان بیانگر زندگی عیاروار در سنت کهن ایرانی هستند. پوشیدن سروال و بستن شلّه، نوشیدن آب و نمک، همراه داشتن خنجر، روشن کردن چراغ، نواختن زنگ و خال‌کوبی که در بین فتیان و عیاران مرسوم بوده است، ریشه در آیین‌های باستانی ایران داشته‌اند. اشاره به آیین جوانمردی در منابع اوستایی و روایات حماسی، همچنین وجود همانندی‌هایی بین مبانی فکری و اندیشه‌های اجتماعی آیین‌های میترائیسم، زرتشت، اهل حق، مانی، مزدک با فتوت از دیگر مواردی است که این پژوهش به آن دست یافته است.

۲. بحث و بررسی

فتی در لغت به معنی جوان، جوان نرسیده، تازه‌جوان و کسی را گویند که پای در دوران جوانی نهاده و روزگار خوش شباب را آغاز کرده است (کاشفی سبزواری، ۱۳۵۰: ۷؛ مقدمه مصحح). دهنخدا آن را بر وزن سماء، به معنی جوانی و جوان شدن و جوانمردی نمودن می‌داند (دهخدا، ذیل مدخل فتی). واژه جوانمردی در متون فارسی معانی گوناگونی دارد. در جایی به معنای کرم و بخشش و دهش و در جایی به دلآوری و شجاعت و در جای دیگر به بخشایش و گذشت معنا شده است (افشاری، ۱۳۸۲: ۴۶). واژه «مردی» در جوانمردی متضمن دو معنی است: نخست مرادنگی و دلیری که عموماً صحنه‌های نبرد و تحقق کارهای برجسته‌ای که مبتنی بر بی‌باکی، گستاخی، جسارت، هوشمندی و چالاک‌گی است، معنای نخستین مردی را روشن می‌سازند. در معنای دیگر، مردی معادل بخشندگی و بلندمندی است. جوانمردی مفهومی است که از لحاظ تاریخی تدریجاً بر پایه مردی شکل گرفته است (گیار، ۱۳۸۲: ۲۷). فتی پیش از اسلام فردی بود که آرزوی او محافظت از شرف و حیثیت خود و قبیله‌اش بود و پس از ظهور اسلام عضو گروه و جماعتی شدند که برای این منظور تشکیل شد (عقیقی، ۱۳۷۶: ۴۵). واژه فتوت در میان اعراب

قرن دوم هجری قمری، به منزله یکی از ویژگی‌های فنی به کار گرفته شده و معادل کلمه «مروت» بود که در میان اعراب خصلتی پسندیده و مورد ستایش اکثریت مردم بود (کرمی‌پور، ۱۳۹۲: ۹۲).

فتوت همچون تصوف ماهیتی سیال و شناور دارد و حیات پیچیده‌ای را از سر گذرانیده و در میان طیف‌های متفاوت اجتماعی؛ یعنی شاعران، صوفیان، پیشه‌وران، نظامیان، ورزشکاران، پهلوانان و... تعاریف گوناگونی به خود گرفته است. معمولاً در هر طیف یک عنصر در مرکز تعریف فتوت و دیگر عناصر در پس‌زمینه و حاشیه جای گرفته‌اند. به عنوان نمونه تعاریفی که فتوت‌نامه‌ها از فتوت به دست داده‌اند، بر مفاهیمی از قبیل پایبندی به اصول شریعت و طریقت، زهد، پارسایی، ترک دنیا، دشمنی با نفس و... تأکید کرده‌اند و فتوت را ذیل گفتمان‌هایی دینی، اخلاقی و صوفیانه دیده‌اند و حتی منشأ آن را به دین پیوند زده‌اند (برای اطلاع بیشتر نک: صراف، ۱۳۷۰: ۴ و ۵۹ و ۹۲؛ کاشانی، ۱۳۶۹: ۲۲۴). در متون تاریخی، وجه اجتماعی / سلحشورانه فتوت برجسته شده است. نبرد مسلحانه، دادخواهی، حق‌طلبی، ظلم‌ستیزی، مقابله با صاحبان قدرت، مظلوم‌نوازی کلیدواژگان فتوت عیاری هستند. در متون ادبی نیز سخاوت، عفت، گذشت، راست‌گویی، وفای به عهد، رازداری، غمخواری، مهمان‌نوازی و دیگر سازه‌های اخلاقی نقطه محوری و عنصر اصلی تعریف فتوت می‌باشند. تصوف و عیاری دو عامل اصلی در تغییر معنا و مفهوم فتوت قلمداد می‌شوند.

دلایل متعددی برای اثبات رواج آیین جوانمردی در ایران پیش از اسلام وجود دارد که نمایانگر ایرانی بودن این آیین است. در این بخش به جنبه‌ها و جلوه‌های متفاوت و متنوع این امر اشاره می‌کنیم.

۱،۲. شباهت‌های شکلی و صوری

۱،۱،۲. اصطلاحات عیاری و پیوند آن‌ها با جوانمردی

در این زمینه می‌توان به واژگانی اشاره کرد که در فرهنگ کهن ایرانی پیوندی با جوانمردی و سنت عیاری دارند؛ از جمله:

عیار / ایار

هرچند لغت عیار را در فرهنگ عربی از ریشه «ع ی ر» به معنی «بسیار آمد و شد کننده، متین خاطر، بسیار گشت، به هرسو رونده» (معتمدی و باخدا، ۱۳۹۰: ۶۳) می‌دانند، اما باید آن را واژه‌ای مربوط به پهلوی اشکانی دانست که در اصل «اذیوار» بوده و به «اییار» تبدیل شده و اییار در متون فارسی دری به صورت عیار به کار رفته است. پس عیار همان یار است (کزازی، ۱۳۸۴: ۱۶۲؛ بهار، ۱۳۸۵: ۱۱۲). عیاری / ایاری به معنی یاری / کمک کردن و عیاران / ایاران به معنی یاران / مبارزه‌جویان است. هم‌کیشان آیین میترائیسم نیز یکدیگر را «یار» می‌خوانند و برای بزرگداشت پیر خود، وی را «مهیاری» صدا می‌زنند. عیاران نیز رئیس خود را «سرهنگ» می‌نامند. پیشوند «سر» به معنی بزرگ / رئیس، هم‌معنی پیشوند «مه» در واژه «مهیاری» است که معنی سرور / بزرگ می‌دهد. به اعتقاد خانلری کلمه عیار در بیشتر منابعی که به این گروه اشاره شده، با جوانمردی مترادف است و اگر این لفظ را عربی بگیریم، معنای آن با مفهوم جوانمردی نزدیک نیست (ناتل خانلری، ۱۴۰۰: ۶۹). ضمناً لغت عیار به معنای یار با اصل «یاری‌گری» و «اخوت»

عیاران کاملاً سازگاری دارد و سازمان عیاران، سازمانی از هم‌بستگان و یاران بوده است که به آیین خاصی در رفتار و کردار پایبند بوده‌اند؛ همدیگر را یار و برادر می‌دانسته‌اند و آیین خود را آیین جوانمردی می‌نامیده‌اند.

شکوه

شکوه *škōh* واژه‌ای پهلوی است به معنی «تنگ‌دستِ سرکش» (شکی، ۱۳۷۲: ۲۹). با توجه به این که «اعتراض به وضع موجود» یکی از شاخص‌ترین ویژگی‌های عیاران در ادوار مختلف تاریخی می‌باشد؛ شکوهان در واقع افرادی بوده‌اند از توده مردم عصر ساسانی که نسبت به فاصله طبقاتی، نابرابری‌های اجتماعی و نفوذ روحانیان زردشتی در دربار معترض بوده‌اند. آن‌ها به تعبیر منصور شکی «خود را به ناسزا مستمند می‌دانستند و به ثروتمندان به چشم حقارت می‌نگریستند» (همان: ۲۹).

اسواران / اسباران

اسوار یا اسبار (شکل پهلوی) «فارسی میانه: *aswā* > فارسی باستان: *asa-bāra*» به معنای «سوار» مرکب است از -*asa* «اسب» و -*bāra* «بردن، حمل کردن» (معتمدی و باخدا، ۱۳۹۰: ۵۸). اسوار به معنی سواره‌نظام است که در مقابل پیاده باشد (حسن‌دوست، ۱۳۸۳: ذیل مدخل «اسوار»). به نظر می‌رسد اسواران اولین تشکیلات پهلوانی - جوانمردی شکل گرفته در ایران باشند. اسواران یعنی گروهی که حق داشتند سوار اسب شوند. آنان فرزندان خاندان‌هایی بودند که سلسله‌نسبشان به دوره هخامنشی می‌رسید و از جمله پهلوانانی بودند که پیروی از ایزد مهر را شعار خود ساخته بودند (عروج‌نیا، ۱۳۹۳: ۳۵). اسبار ساسانی بخشنده، قابل اعتماد، خوش طینت و بیزار از عیب و فساد اخلاقی است. او تسلیم خواری و بی‌عدالتی نمی‌شود؛ از دیوسرشتی و فاجعه و مصیبت دوری می‌جوید؛ شرافت خود را با شجاعانه جنگیدن در میدان جنگ و پشتیبانی از ضعفا حفظ می‌کند (Zakeri, 1995: 317). اسواران را باید جوانمردان / پهلوانان عصر اشکانی دانست. جوانمردی، دفاع از هم‌وطن، پاک‌دامنی، خوش‌قولی، فدا کردن جان در راه دیگران از خصایل برجسته آن‌ها بود که همگی صفات عیاران / پهلوانان را به ذهن متبادر می‌کند. جوانمردی، قانونی اخلاقی و اجتماعی بود که به وسیله اسواران عملی می‌گردید.

آزادان

آزادان در فارسی به معنای اصیل، شریف (حسن‌دوست، ۱۳۸۳: ذیل مدخل «آزاد») و در عربی احرار و حر آمده است. آزادان خرده‌زمین‌داران دوره‌های ساسانی بودند و به عنوان کارگزاران حکومت، در اداره امور ایالتی، در سرتاسر سرزمین ساسانیان پراکنده بودند. اینان در مرزبانی مسئول دفاع از قلمروهای تحت نظارت خود و مسئول جمع‌آوری مالیات بودند (معتمدی و باخدا، ۱۳۹۰: ۵۷). فضایل اخلاقی آزادان «به گونه‌ای متغیر آزادی و جوانمردی بود. آزادگی، به کارگیری شجاعت و اشتیاق برای دفاع و دستگیری مجذمانه از بی‌دفاعان را شامل می‌شد و جوانمردی بر شرافت معنوی و اخلاقی دلالت می‌کرد» (ذاکری، ۱۳۸۹: ۲۹). آزادگی صفت غالب قهرمانان و پهلوانان شاهنامه فردوسی است و بیشتر آن‌ها از میان آزادان برخاسته‌اند. بدین ترتیب، سنت جوانمردی در عصر ساسانی که مجموعه‌ای از فضایل از قبیل شجاعت، ایثار، خشنودی و آزادگی بود، در میان اسواران، آزادان و سایر طبقات جامعه علاقه‌مندان فراوان داشت.

میره

واژه میره با لغت اوستائی -mairya و پهلوی merag به معنی «مرد جوان، جنگجوی جوان» هم‌ریشه است. این اصطلاح کهن با نهادی اجتماعی و سازمان‌یافته در عصر باستان پیوند داشته است. به نظر می‌رسد مئیریه پیش از زردشت در نهادهای آیینی جایگاهی خاص داشته است؛ اما بعد از ظهور زردشت، به دلیل مخالفت او با این نهاد اجتماعی، بار معنایی منفی می‌یابد (مختاریان، ۱۳۸۵: ۸۸-۹۱). تحقیقات ویدنگرن نشان می‌دهد واژه marika در کتیبه‌های فارسی باستان معنایی همانند bandak داشته و معنای «خادم و وظیفه‌دار» می‌دهد (ویدنگرن، ۱۳۷۸: ۱۱-۱۳). قابل ذکر است معنای «جوان» در واژگان «برنا»، «جوانمرد»، «فتی»، «احداث» (جمع حدث) با «مئیریه»ی اوستایی و «میرک» پهلوی یک‌سان می‌باشد.

۲،۱،۲. پوشیدن سروال / سروال و بستن شد

استدلال دیگری که خاستگاه جوانمردی را ایران می‌داند، مربوط به مراسم تشرّف و ورود به این آیین است. یکی از رسوم ورود به جرگه فتیان، بستن یک پیش‌بند به کمر داوطلب و دادن لباس مخصوصی به نام «لباس الفتوه» که قسمت عمده‌اش از یک سراویل یعنی شلوار تشکیل می‌شد. این خود می‌رساند که پایه و منشأ جوانمردی ایران است. به نظر تیشنر شلوار مختص آن دسته از اقوام آسیایی است که سوارکاری از آداب و سنن آنان به شمار می‌رفته است. شلوار در ایران از زمان هخامنشیان متداول بوده است، در صورتی که اعراب به آن احتیاجی نداشته‌اند (تیشنر، ۱۳۸۵: ۱۳۶-۱۳۷). به غیر از شلوار، هنگام ورود عضو جدید به حلقه فتیان، کمربندی به نام «بند» یا «شد» دور کمر او می‌بستند. ارتباط میان «شد» اهل فتوت با «کستی» در لباس زرتشتیان که آن را بند دین می‌خواندند، از دیگر موارد شباهت در این زمینه محسوب می‌شود. همانگونه که شد را جهت نشان دادن سه مرحله عمل دینی (معادل با عناوین شریعت و طریقت و حقیقت) سه بار به دور کمر عضو جدید می‌بندند، کستی نیز سه بار دور کمر پیچیده می‌شود تا نشانی از سه اصل «گفتار نیک، پندار نیک و کردار نیک» باشد. این امر همچنین نشانگر بلوغ معنوی فتی است.

۲،۱،۳. همراه داشتن خنجر

در سنگ‌نگاره‌های باقی مانده از ایزد مهر، او خنجری در دست دارد تا گاو را قربانی کند. سمک عیار نیز همیشه خنجری به همراه دارد. در این داستان سمک «جوان نم‌پوش که خنجرها در یمین و بسیار فروبرده» توصیف شده است (ارجانی، ۱۴۰۰، ج ۱: ۵۰). همراه داشتن چاقو و قمه و خنجر در بین لوطیان عصر قاجار و پهلوانان زورخانه‌ها نیز امری متداول بوده است (شهری: ۱۳۷۰: ۱۸۳). به باور مهرداد بهار وجود قمه، دشنه یا چاقو در میان ورزشکاران زورخانه‌ای ما با دشنه‌ای که مهر به هنگام زادن با خود داشت و سلاح اصلی او بود، همانندی دقیقی دارد. پهلوانان ما نیز جز با قمه و دشنه به نبرد با دشمنان نمی‌پرداخته‌اند (بهار، ۱۳۷۶: ۱۶۶).

۲،۱،۴. نوشیدنی آیینی

از دیگر رسوم فتیان هنگام تشرّف به آیین فتوت نوشیدن شربت نمک است که به نظر می‌رسد از رسم شراب‌خواری عیاران پیش از اسلام تأثیر پذیرفته است. فتیان معتقد بودند که این رسم را پیامبر (ص) بنیان نهاده و حضرت علی (ع) نیز از پیامبر، پیروی کرده و آن را رواج داده است. در فتوت عصر اسلامی با توجه به حرام بودن شراب،

شربت نمک جایگزین آن شد. در فتوت‌نامه‌ها اصحاب فتوت به سه گروه قولی، سیفی و شربی تقسیم شده‌اند (برای اطلاع بیشتر نک: صراف، ۱۳۷۰: ۱۸۹).

در طریقت خاکساریه نیز درویشان خاکسار در حالی که با لنگی به هم بسته شده‌اند، درویش خاکسار شربتی از دست پیر خود می‌نوشد که همان رسم شرب اهل فتوت است (افشاری، ۱۳۸۲: ۴۳). نخستین گام برای ورود به آیین عیاری «شادی خوردن» است. این کار به معنی پیمان بستن و سر سپردن می‌باشد. عیار تازه‌وارد از جای بلند می‌شود؛ جام شراب را برمی‌دارد؛ مقابل سر خود بالا می‌برد؛ نام استاد را می‌گوید و آنگاه قدح را یک‌باره می‌نوشد (برای نمونه نک: ارجانی، ۱۴۰۰، ج ۲: ۱۸۴). جدای از شراب خوردن متداول، به این رسم بارها در سمک عیار اشاره شده است و به منزله نو کردن عهد و پیمان، یاری و خدمت‌گزاری است. از طرفی دیگر، در آیین مهر مقابل سالکی که مراسم تشرّف را می‌گذرانند، نان و جام شراب می‌گذارند (کومون، ۱۳۸۰: ۱۶۱).

۵.۱.۲. برادرخواندگی و خواهرخواندگی

نظر به اهمیت اصول عفت و پاک‌دامنی در مسلک عیاری، هرگاه عیاری برای همراهی و همکاری با دختری / زنی مواجه می‌شد، یا قصد ربودن او را داشت، ابتدا آداب عقد برادرخواندگی و خواهرخواندگی را بین هم انجام می‌دادند. این کار باعث ایجاد تعهد، صمیمیت و محرمیت دو طرف می‌شد. آداب این کار عبارت بود از: دست دادن، گواه گرفتن، غذا خوردن یا نان و نمک یکدیگر را خوردن. به گفته ناتل خانلری این مراسم حقوق و احتراماتی برای طرفین ایجاد می‌کرد؛ به طوری که مقام برادر و خواهرخواندگی را بالاتر از رابطه رفاقت قرار می‌داد. رفیق در مقابل استاد، حکم شاگرد را دارد، حال آن‌که برادر و خواهرخوانده با هم برابرند (ناتل خانلری، ۱۴۰۰: ۹۲). پس از انجام آداب این کار، زن و مرد همچون خواهر و برادر واقعی، یکدیگر را محرم می‌دانستند. در داستان‌های عیاری موارد متعددی از این گونه محرمیت را می‌توان دید (برای نمونه نک: ارجانی، ۱۴۰۰، ج ۱: ۷۴).

براساس پژوهش‌های تاریخی از میان نحله‌های دینی قبل از اسلام، در بین «اهل حق» عقد خواهر و برادری وجود داشته است که آن را «شرط اقرار» می‌گفتند (مسلمی‌زاده، ۱۳۹۳: ۴۲).

۶.۱.۲. شباهت زورخانه‌ها با جم‌خانه‌های اهل حق

هرچند از فرقه اهل حق که مربوط به ایران قبل از اسلام است، متونی باقی نمانده است، با این حال از مراسم و باورهای ایرانی آن‌ها که شباهت زیادی با آیین مهر و اهل زورخانه دارد، عناصر و نشانه‌هایی می‌بینیم که نشان از هم‌سانی بن‌مایه‌های فکری و اعتقادی این دو آیین دارد. پاره‌ای از مهم‌ترین وجوه شباهت زورخانه و جم‌خانه اهل حق عبارت است از:

۱. در زورخانه نیز مانند جم‌خانه مقام اجتماعی و ثروت جایگاهی ندارد. برابری و مساوت اصلی اساسی بین آن‌هاست. در جم‌خانه سید و خادم، و در زورخانه مرشد و پهلوان جایی مخصوص برای نشستن دارند.
۲. پرداختن به ذکر و عبادت، رعایت ادب، پرهیز از گفت‌وگوهای پراکنده، احترام به واردین، تعظیم کردن و بوسیدن دست آن‌ها بر اهل جم‌خانه الزامی است؛ به همان‌سان در زورخانه نیز رعایت آداب، خودداری از خنده و مسخره، به صدا درآوردن زنگ هنگام ورود بزرگان و تکریم آن‌ها جزو ضروریات است.

۳. خادم در جم‌خانه و نوچه در زورخانه باید مشغول کار و خدمت باشند و حق نشستن ندارند. دیگران نیز باید برای ورود رخصت بطلبند و دایره‌وار بنشینند.

۴. غذای متبرکه که در جم‌خانه پخته و توزیع می‌شود «نیاز» نام دارد. در بین پهلوانان زورخانه نیز گسترده سفره رسمی معمول است (برای اطلاع بیشتر نک: پرتو بیضایی کاشانی، ۱۳۳۷: ۳۷-۳۸؛ الهی، ۱۳۴۲: ۷۰-۷۴؛ زرین‌کوب، ۱۳۷۳: ۹۷).

۷.۱،۲. روشن کردن چراغ

در ایران باستان ایزد مهر نماد روشنایی بوده است (بهار، ۱۳۵۱: ۱۰). آتش در بین زردشتیان به مثابه عنصری مقدس، دارای معانی نمادین با کارکردهایی معنوی تلقی می‌شود. در آیین فتوت از جمله لوازم ضروری در مراسم تشرّف، چراغ پنج فتیله است. سعید نفیسی آن را نشانه‌ای از حرمت آتش در آیین زردشت و پنج فتیله آن را کنایه از پنج تن آل عبا می‌داند (نفیسی، ۱۳۹۹: ۱۵۷). نویسنده فتوت‌نامه سلطانی با ارائه دریافتی عرفانی آن را اشاره‌ای به روشنایی دل و ترکیه باطن می‌داند (کاشفی سبزواری، ۱۳۵۰: ۳۷۸). براساس قلندرنامه‌ای از عهد صفوی در آیین قلندری در تکیه یا خانقاه آن‌ها، کسی به نام «چراغچی» از چراغ نگهداری می‌کرده است و کسی دیگر به نام «شمخال» آتش را پاس می‌داشته است. این‌گونه موارد یادآورد قداست آتش در دین زرتشتی است (میرعابدینی و افشاری، ۱۳۷۵: ۱۷۵).

۸.۱،۲. زنگ

در معابد مهری زنگی یافته شده است که احتمالاً آن را هنگام سرودخوانی و موقع نشان دادن تصویر مهر در پایان یا در آغاز مراسم به صدا درمی‌آوردند (برای اطلاع بیشتر: نک: بهار، ۱۳۷۶: ۱۶۶؛ نیز: رضی، ۱۳۸۱: ۱۰۴). عیار هنگام ورودش به اردو و دستگاه خود با زدن زنگ ورود خود را اعلام می‌کرد. شاید بتوان صدای زنگ در ورزش‌های زورخانه‌ای ایران بر بالای سر مرشد را یادگاری از همان زنگ عیاران دانست. به طوری که هنگام پا گذاشتن ورزشکار به گودال زورخانه ورودش را با صدای زنگ اعلام می‌کند. یا هنگامی که می‌خواهد رخصت طلبد، از آن استفاده می‌کند و یا در هنگام پایان یک عمل ورزشی از آن استفاده می‌شود.

زنگ از وسایل قلندران نیز بوده و در قهوه‌خانه‌ها هنگام سخنوری آن را به صدا درمی‌آوردند و یا بر کمر خود می‌بستند (میرعابدینی و افشاری، ۱۳۷۵: ۳۲).

۹.۱،۲. داغ

در آیین مهر داغ کردن دست و سینه و پیشانی نشانه تشرّف و بندگی و تعهد فرد محسوب می‌شود (رضی، ۱۳۵۹: ۱۷۹). یکی از سفرنامه‌نویسان عهد صفوی به رسم داغ کردن قلندران اشاره می‌کند (کمپفر، ۱۳۶۰: ۱۳۹). درویشان خاکسار عصر قاجار بازوی کسانی را که به سومین مقام از هفت مقام آنان تشرّف می‌یافته‌اند، داغ می‌کردند و برای این کار از سکه‌ای به نام «کسوت» استفاده می‌نمودند (میرعابدینی و افشاری، ۱۳۷۵: ۳۲-۳۳). از میان شاخه‌های قلندریه، ابدال روم، با شیدایی و شوری افراطی، نام و تصویر افراد را بر روی بدن خود حک می‌کردند (کارا مصطفی، ۱۳۹۶: ۵۵).

۲.۲. شباهت‌های محتوایی و مایگانی

۱.۲.۲. جوانمردی در منابع اوستایی

«زند» یا ترجمه پهلوی وندیداد از کهن‌ترین متون ایران باستان است که به سلوک عیارانه اشاره کرده است. نارضایتی ناشی از ستم اجتماعی و فاصله طبقاتی در ایران عهد ساسانی، باعث شکل‌گیری گروهی از ناراضیان و مخالفانی شده بود که می‌توان آن‌ها را نیز در کنار مانویان و مزدکیان، طلایه‌داران جوانمردی و عیاری محسوب کرد. کسانی که بنا به تفسیر پهلوی «زند وندیداد» «دزدیدن از توانگران و بخشیدن به درویشان را کرفه (کار نیک) می‌دانند» (شکی، ۱۳۷۲: ۲۹). جالب است این گروه‌ها که عیاروار به دنبال گرفتن حق مظلومان بودند، مقبول موبدان ساسانی که وندیداد را ترجمه و تفسیر می‌کردند، واقع نمی‌شدند و آن‌ها را افرادی گناهکار و دوزخی برمی‌شمردند. برای نمونه، آذریاد مهر اسپندان، موبد بزرگ دوران شاپور دوم، آنان را در شمار یکی از پنج بلایای روزگار خود به حساب می‌آورد (دریابی، ۱۳۸۳: ۱۶۸). در ارداویراف‌نامه نیز به گونه‌ای دیگر به این موضوع اشاره شده است (بهار، ۱۳۹۱: ۳۱۶).

در «مینوی خرد» برای ورود به بهشت به اعمالی چون: بخشندگی، راستی، سپاسداری، خرسندی، آرزوی نیکی کردن به نیکان و درست بودن نسبت به هر کس، دوری از شهوت، پرهیز از کینه‌توزی، افترا، رشک، دروغ، بدی، و پیمان‌شکنی توصیه شده است (مینوی خرد، ۱۳۵۴: ۳۶ و ۳۷). در داستان‌های بلند عیاری و فتوت‌نامه‌ها به این سازه‌های اخلاقی به کرات اشاره شده است. برای نمونه کمک به درماندگان و دستگیری از آن‌ها همواره مورد توجه جوانمردان بوده است. وقتی کسی به جوانمردان پناه می‌آورد و از ایشان مدد می‌جست، با جان و دل می‌پذیرفتند و در این خصوص قصور نمی‌ورزیدند. در مینوی خرد، «بیماران و مهمانان و عاجزان» (همان: ۳۷) در اولویت مهمانی قرار گرفتن هستند. در «ارداویراف‌نامه» نیز دربارهٔ مهربانی به کاروانیان و جای و خانه به ایشان دادن توصیه‌هایی شده است (عقیقی، ۱۳۷۴: ۷۱). از نظر محمدتقی بهار «بنای مشی اجتماعی عیاران ایرانی که همه از طبقهٔ سوم و مردم فقیر بودند، بر آن بود که عمدتاً خود را مسئول طبقهٔ فرودست می‌دانستند و از آنان دستگیری می‌نمودند» (بهار، ۱۳۸۵: ۱۱۳).

۲.۲.۲. جوانمردی در متون حماسی

با تأمل در پاره‌ای متون کهن ادبی، ریشه‌های ایرانی جوانمردی قابل استخراج است. در شاهنامهٔ فردوسی به صحنه‌ها و حوادث عیاری اشارات فراوانی شده است. با توجه به این که چنین حوادثی در سلسلهٔ کیانی و عهد ساسانی رخ داده است، می‌توان با تکیه بر آن‌ها تاریخ عیاری و سلوک عیارانه را به ایران قبل از اسلام پیوند زد. از جملهٔ این حوادث عبارت‌اند از: استفاده از شراب به منزلهٔ داروی بیهوشی برای بیهوش کردن رودابه (فردوسی، ۱۳۶۶، ج ۱: ۲۶۷-۲۶۸)، رفتن رستم با لباس مبدل به لشکرگاه سهراب و کشتن ژنده‌رزم (همان، ۱۳۶۹، ج ۲: ۱۵۴-۱۵۶)، بیهوش کردن بیژن و بردن او به قصر منیژه (همان، ۱۳۷۱، ج ۳: ۳۲۰-۳۲۱)، تدابیر عیارانهٔ رستم برای رهایی بیژن در توران؛ همچون پوشیدن لباس بازرگانان، پنهان کردن انگشتری در غذای بیژن، خنجر داشتن در ساق موزه، رعایت اصول پنهان‌کاری، رازداری، احتیاط، شب‌بیداری، چاره‌اندیشی، آزمایش و ... (همان: ۳۶۸-۳۸۳)، چاره‌جویی اسفندیار در رفتن به رویین دژ برای نجات خواهران خود از دست ارجاسب (همان، ۱۳۷۵، ج ۵: ۲۵۹-۲۶۳) سفر سرداران و پهلوانان به طور

ناشناس و استنکاف از معرفی خود؛ همچون سفر اسکندر در کسوت پیک/ رسول به دربار داراب‌شاه(همان: ۵۳۵-۵۳۹)، نیرنگ اردشیر برای کشتن کرم هفتواد(همان، ۱۳۸۴، ج: ۶، ۱۸۳-۱۸۹).

از طرفی، در برخی داستان‌های شاهنامه کنش شخصیت‌ها مبتنی بر اصول جوانمردی است. رفتار و گفتار ایرج با برادرانش سلم و تور با خشوع، مردانگی، بزرگواری و پرهیز از آز و قدرت است(برای اطلاع بیشتر نک: فردوسی، ۱۳۶۶، ج: ۱، ۱۲۰-۱۲۱).

سیاوش با وجود بی‌گناهی از آتش عبور می‌کند و جوانمردانه از پدر می‌خواهد گناه سودابه را نادیده بگیرد(همان: ۱۳۶۹، ج: ۲، ۲۳۸). او با وجود دستور کاووس حاضر به کشتن گروگان‌ها نمی‌شود و به پیمان خود با افراسیاب وفادار می‌ماند(همان، ج: ۲، ۲۶۴-۲۶۹). کی خسرو به سبب مردانگی‌های پیران ویسه در حق پدر و مادرش(سیاوش و فرنگیس) از کشتن او صرف نظر می‌کند(همان، ج: ۲، ۴۳۹-۴۴۱). کلیدواژگان جوانمردی همچون آزادگی، آزادگان، رادی، رادمردی، کریمان، داد و دهش در شاهنامه به کرات به کار رفته‌اند و از طریق این کتاب به دیگر متون راه یافته‌اند.

سمک عیار از جمله روایت‌های کهن حماسی منشور و نخستین اثری است که ساختار اجتماعی، اخلاقی و سیاسی عیاران را به گونه‌ای مبسوط و با ذکر دقایق و ظرایف بازنمایانده است. مهرداد بهار این اثر را کهن‌ترین نمود مکتوب-نه روایی- افسانه‌های جوانمردی و عیاری به زبان پارسی می‌داند(بهار، ۱۳۸۸: ۷۱-۷۹). هرچند این اثر در قرن ششم هجری به کتابت درآمده است؛ ولی اصل آن مربوط به دوره اشکانی است و از یک منظر ریشه در سنت روایی و خنیاگری معروف به گوسانان پارتی دارد(جیحونی، ۱۳۷۲: ۲۲). این که عده‌ای از پژوهشگران آیین عیاری را مرتبط با عصر اشکانی می‌دانند، مؤید این مدعاست(حسن‌آبادی، ۱۳۸۶: ۴۰). در سراسر کتاب، رنگ و خاستگاه‌های ایرانی جوانمردی جلب نظر می‌کند. آزادی و استقلال عمل زنانی چون روزافزون، چگل‌ماه و مردان‌دخت در امر ازدواج که تابعی از نمونه‌های نخستین خود در شاهنامه، یعنی داستان زال و رودابه، بیژن و منیژه و تهمینه و رستم است، گواه دیگری برای تأیید این موضوع است. افزون بر این، شواهدی همچون سوگند خوردن به نور و نار و مهر(ارجانی، ۱۴۰۰، ج: ۱، ۱۶۴)، سوگند به جان پاکان(همان، ج: ۱، ۴۸)، دفن مردگان با تابوت یا در دخمه نهادن آن‌ها(همان، ج: ۲، ۱۵۵)، آغاز ذکر شاهان ایران با نام کیومرث و به فرجام رسیدن نام آن‌ها با اسکندر(همان، ج: ۱، ۴۲۷)، اشاره‌های متعدد به شراب‌خواری و شادی‌نوشی(همان، ج: ۱، ۲۴۷-۲۴۸؛ ج: ۲، ۱۵۴)، ساختار ملوک‌الطوایفی جامعه(همان، ج: ۱، ۱۴۲ و ۲۵۹) نشان می‌دهد این اثر مربوط به پیش از اسلام است.

داراب‌نامه از دیگر روایت‌های حماسی منشور بازمانده از ایران باستان است که از طریق سنت نقلی در قرن نهم هجری به وسیله مولانا محمد بیغمی روایت و «محمد دفترخوان» آن را نگاشته است. استاد صفا داستان «دارا و بت زرین» را مربوط به ادب پهلوی می‌داند. داراب پدر فیروزشاه و دارای دارایان آخرین شاه کیانی بوده است(بیغمی، ۱۳۳۹، ج: ۱، یازده و دوازده؛ مقدمه مصحح). پیرنگ اصلی داستان درباره پهلوانی و جهانگیری فیروزشاه و دلاوری‌های فرزندش ملک‌بهمن است. حضور/ نقش پررنگ عیاران در داستان و برجستگی عنصر جوانمردی در آن، می‌تواند تأیید دیگری بر کهن بودن آیین جوانمردی و عیاری در ایران باستان باشد.

۳،۲،۲. ارتباط آیین جوانمردی با میترائیسم

با توجه به منابع و اسناد موجود، مهرپرستی یا میترائیسم یکی از کهن‌ترین آیین‌های ایرانی قبل از دوران زرتشت بوده است. «مهر پیش از برانگیخته شدن زرتشت و رواج مزدیسنا در ایران زمین، یکی از پروردگاران آریایی‌ها یعنی ایرانیان و هندیان بوده است» (پورداوود، ۱۳۸۰: ۶۳). از یک منظر ریشه‌های آیین جوانمردی و عیاری با اصرار بر یاری‌گری و دوستی به «آیین مهر» و مقام سرباز در این آیین برمی‌گردد (کومون، ۱۳۸۰: ۱۵۵). سراسر یشت‌ها مملو از پهلوانی، مردانگی و رزم‌آزمایی ایزدان و امشاسپندان است که از سر تا پای غرق اسلحه سیمین و زرینند. در این میان ایزد مهر یا میترا از همه ایزدان از جایگاه والاتری برخوردار است. مهر پهلوانی غرق سلاح و زورمندی بی‌خواب است که همواره به پاسبانی مردم می‌پردازد؛ دشمن دروغ و دروغ‌گویان و دوستدار راست‌گویان است (اوستا، ۱۳۷۴، ج ۱: ۳۷۹). میترا خدای نبرد و پیروزی است و منجی ستم / رنج‌کشیدگان. او با رزم‌افزار اصلی‌اش، یعنی گرز به نابودی مهردروج می‌پردازد. ارباب میترا با خصوصیات جنگجویی‌اش مطابقت دارد و هزاران کمان، تیر، سوفار، نیزه‌های پرتابی و چکش‌های/چاقوهای دولبه همراه اوست. جوانمردی و عیاری نیز ابتدا در «جنگاوری» نمود می‌یابد که جنگجو بودن ایزد مهر را نشان می‌دهد. سومین مرحله سلوک در آیین مهر «سرباز» نام دارد. سربازان در میدان جنگ از میترا یاری می‌طلبند و او از آن‌ها پشتیبانی می‌کند. این مقام با خصلت جنگاوری عیاران مطابقت دارد. همچنین در این مرحله به رازور میترا شمشیر اعطا می‌شود که با مقام فتیان سیفی همانند می‌باشد. در سنت ستبر پهلوانی ایرانی، رستم پهلوان جنگجو و مبارز شاهنامه، در میدان نبرد توانمندی و مرادانگی خود را نشان می‌دهد و با خدای مهر راز و نیاز می‌کند.

از جمله معانی مهر در متون فارسی، «دوستی و عشق» است (مزدآپور و همکاران، ۱۳۹۴: ۳۳۹). در فتوت‌نامه‌ها و متون عیاری از این خصلت با عنوان «مهربانی و شفقت‌ورزی» یاد شده است (برای اطلاع بیشتر نک: کاشفی سبزواری، ۱۰-۱۱؛ صالح‌بن جناح، ۱۳۷۳: ۵۸؛ قشیری، ۱۳۹۱: ۴۰۶؛ ریاض، ۱۳۸۲: ۱۶۱؛ کربن، ۱۳۸۵: ۷۹). سوگند خوردن و رازداری از دیگر ویژگی‌های مشترک آیین فتوت و مهر است. مهریان بعد از تشریف به این آیین نسبت به اسرارپوشی سوگند می‌خورند. در جای جای داستان سمک عیار، یگانه مخاطب سوگندهای عیاران، میتراست. سوگندهایی که همگی به عناصر دوره اشکانیان تعلق دارند و رنگ و بوی اسلامی ندارند (برای نمونه نک: ارجانی، ۱۴۰۰، ج ۱: ۹۹ و ۲۴۴ و ۲۴۷). اهمیت رازداری در سمک عیار تا حدی است که از بین هفتاد و دو صفت جوانمردی، «رازداری» در صدر آن‌ها جای دارد (همان، ج ۱: ۴۴). شفיעی کدکنی قلندریه را آیین ایران‌گرای اسرارآمیز می‌داند که طی قرون چهارم، پنجم و ششم به شکلی پنهانی رواج داشته است؛ به گونه‌ای که طی این قرون از هیچ شیخ قلندری، در هیچ سندی، هیچ عبارتی نقل نشده است (شفיעی کدکنی، ۱۳۹۴: ۶۲-۶۴).

۴،۲،۲. همانندی مبانی اخلاقی آیین زرتشت با جوانمردی

با بررسی باورها، عقاید، رسوم و مناسک ادیان ایرانی پیش از اسلام؛ به‌ویژه ادیان زرتشتی و مانوی می‌توان وجوه مشترکی را بین این دو آیین با مبانی فکری و عقیدتی فتوت پیدا نمود. تأکید بر «راستی» و «وفاداری» از جمله عناصر مشترک دین زرتشت و آیین جوانمردی است. اهورامزدا راستی را در اندیشه خود آفرید و او پدر راستی است. بنابراین، زرتشت پیرو راستی و مخالف دروغ یا دروغ‌کار است (جعفری، ۱۳۸۵: ۱۳۹-۱۴۰). فرشته راستی

در اوستا «ارتشات» خوانده می‌شود و نیک‌بخت را کسی می‌داند که بهترین راستی را خواستار باشد. در این آیین، دروغ بی‌نهایت زشت و سرآغاز همه گناهان شمرده می‌شود و دروغ‌گو انباز و شریک اهریمن به حساب می‌آید (ولایتی و همکاران، ۱۳۹۴، ج ۱: ۳۹). همچنین در اوستا جوانمرد کسی است که نیک‌اندیش و نیک‌گفتار و نیک‌دین باشد (دارمستر، ۱۳۸۲: ۱۱). در وندیداد که در حقیقت مجموعه قوانین زردشت است، اهورامزدا عهد و پیمان را برابر شش قسم معرفی می‌نماید و جالب‌تر آن‌که شکستن هر کدام از این عهد و پیمان‌ها مجازات معنوی و مادی خاص خود را دارد (همان: ۱۸). اهمیت عهد و پیمان در ایران چنان است که ایرانیان سرزمین خود را سرزمین عهد و پیمان به شمار می‌آورند (هینلز، ۱۳۹۱: ۱۲۱). راستی و درستی و پرهیز از دروغ، از اصول اساسی جوانمردی است. معیار سنجش خلوص و اصالت جوانمردی در راستی و درستی است. در سمک عیار آمده است که «در جهان هیچ‌کس به از راستی نیست و راست گفتن [باید] به هر جا که باشد، در پیش خاص و عام، عاقل و نادان، خاصه در پیش شاه» (ارجانی، ۱۴۰۰، ج ۱: ۶۳-۶۴). در قابوس‌نامه نیز آمده است: «جوانمرد عیار باید صادق الوعد باشد» (عنصرالمعالی، ۱۳۷۵: ۲۴۷). در فتوت‌نامه سلطانی در آداب زبان تأکید می‌کند که چیزی نگویید که بعد در آن خلف وعده کند (کاشفی سبزواری، ۱۳۵۰: ۲۱۱).

۵.۲.۲. همانندی مبانی اخلاقی آیین مانوی با جوانمردی

بین آیین مانوی و تفکرات جوانمردی نیز وجوه شباهت‌ها فراوان است. نفیسی راه یافتن افکار مانویان در آیین جوانمردی را یکی از دلایل پیدایش این مسلک، قبل از اسلام می‌داند (نفیسی، ۱۳۹۹: ۱۳۷). سیرکلی تأثیرگذاری تفکرات مانویت بر جریان جوانمردی؛ به‌ویژه گفتمان صوفیانه آن را می‌توان در نگاه بدبینانه به دنیا و تلاش در جهت خوارداشت نعمت‌های دنیوی، عشق وافر روح به زندگی آن جهانی، کوشش برای پیراستن روح از آلودگی‌های نفس و خواهش‌های جسم با سلوک مستمر، زهد و رهبانیت، علاقه به سماع و موسیقی، جهانگردی و سیر و سفر، پرهیز از رذایلی همچون دروغ و بخل و تزویر و زناکاری و تأکید بر اصول اخلاقی، خودداری از ازدواج، وجود تشکیلات و سلسله‌مراتب ملاحظه کرد.

۶.۲.۲. پیوند فکری جنبش‌های اجتماعی مانی و مزدک با آیین جوانمردی

مانی و مزدک از جمله طلایه‌داران جوانمردی‌اند که ندای عدل و داد و برابری را سر داده‌اند. عیاران در دوره ساسانیان در نهضت‌های ضد کاستی از جمله مانویان و مزدکیان فعالانه مبارزه می‌کردند. جنبش مانویان که در اوایل قرن سوم میلادی شکل گرفت، پژواک خشم و خروش مردم در برابر حکومتی بود که بنیان آن بر تبعیض نژادی و امتیازات طبقاتی شکل گرفته بود و حاکمانش به تحمیل آیین زردشتی و ایجاد طبقه رسمی مذهبی اقدام کرده بودند (نفیسی، ۱۳۹۹: ۸۹ و ۹۵). در جنبش مزدکیه، مزدک می‌خواست مال فقرا را از دولت‌مندان بگیرد و از توانگران به تهی‌دستان بدهد و از هر کس که مال و زن و خدم زیاد داشته باشد، بگیرد و بین او و غیر او مساوات برقرار کند تا آن‌که احدی را امتیازی بر دیگران نماند. در واقع، مزدک علیه نظام طبقاتی برخاست و ظهور کرد تا بر بیچارگان رحمت آورد (نقوی، بی‌تا: ۴۵؛ نیز: کریستن سن، ۱۳۷۲: ۴۵۹). از جمله کارکردهای اجتماعی جوانمردان و عیاران در طول تاریخ استبدادزده ایران نیز همین بوده است که خود را مجری برقراری عدالت اجتماع می‌دانستند و جامعه نیز فعالیت‌های آن‌ها را به مثابه وسیله‌ای برای توزیع مجدد ثروت می‌پذیرفت. بنابراین، تلاش‌های جوانمردان برای

عدالت و دادگری و خیزش آن‌ها علیه اغنیا و قدرتمندان با جنبش اجتماعی مزدک و مانی سازگاری تام و تمام دارد. به همین دلیل می‌توان اصول مساوات‌طلبی عیاران را تداوم تلاش مزدکیان در تقسیم ثروت تلقی کرد.

۷،۲،۲. قرابت آیین پهلوانی و جوانمردی

آیین پهلوانی تلفیقی از توانایی‌های جسمی و اخلاقی و یا به تعبیری آمیزه‌ای از سلحشوری و جوانمردی است که پهلوان باید از آن بهره‌مند باشد. قابلیت‌های جسمانی پهلوان در میدان رزم و ورزش کشتی و خصال اخلاقی او در التزام به آیین جوانمردی، خود را نشان می‌دهد. واژه پهلوان به «پهلَو» (=پَرثو=پارس/پارت) منسوب است. به دیگر سخن، پهلوان یعنی ایرانی نژاد و آیین پهلوانی بخشی از آیین جوانمردی است (افشاری، ۱۳۸۲: ۷۰-۷۲). در شاهنامه فردوسی عیاری و پهلوانی تفاوتی با هم ندارند. همان‌طور که پیش‌تر اشاره شد، بسیاری از پهلوانان نامی شاهنامه دست به اقدامات عیارانه می‌زنند. روز در میدان نبرد می‌جنگند و شب با لباس مبدل به لشکرگاه دشمن می‌روند. در داستان رستم و سهراب، رستم با لباس مبدل به اردوی تورانیان می‌رود و مخفیانه ژنده‌رزم را می‌کشد. به همین دلیل، برخی پژوهشگران این داستان را نوعی داستان عیاری می‌دانند (محبوب، ۱۳۸۷: ۹۶۴).

در داستان سمک عیار مؤلفه‌هایی همچون شکیبایی در برابر شداید، شب بیدار ماندن و نگهبانی از مردم، وفای به عهد، دلاوری، نیکی کردن و ... فصل مشترک صفات عیاران و پهلوانان است و می‌توان اندیشید که خاستگاه این دو آیین به هم بسیار نزدیک بوده است. در جای جای کتاب، عیاران و جوانمردان پهلوان خوانده می‌شوند. برای نمونه: «سمک گفت ای آتشک او را چگونه بریم؟ آتشک گفت ای پهلوان تو دانی، من این کار ندانم» (ارجانی، ۱۴۰۰، ج ۱: ۱۶۵).

۳. نتیجه‌گیری

هرچند عوامل گوناگونی از جمله آموزه‌های اسلامی، تحولات اجتماعی، قدرت‌های سیاسی در شکل‌گیری، تطور، تکامل و بسط آیین فتوت نقش‌آفرین بوده‌اند؛ اما وجود پاره‌ای همانندی‌ها بین این آیین با باورها، مناسک، مراسم و ادیان ایران باستان نشان می‌دهد که فتوت از فرهنگ ایران باستان بسیار تأثیر پذیرفته است. نکته‌وار می‌توان در این مجال به دلایل و نتایج بحث این چنین اشاره کرد.

۱. واژگان عیار/ایار، شکوه، میره، اسباران، آزادان در فرهنگ کهن ایرانی پیوندی با جوانمردی و سنت عیاری دارند. در واقع، رابطه‌ای که میان این واژگان و مفاهیم و کارکرد فتوت در مسیر تاریخ وجود دارد، مبتنی بر منش جوانمردی و نیک‌گویی و نیک‌کرداری می‌باشد.

۲. وجوه مشترک، متناسب و متقاربی که میان باورهای زرتشت و رفتارهای فتیان دیده می‌شود، بیانگر نزدیک بودن آیین جوانمردی با تفکر و سلوک زرتشتیان ایران پیش از اسلام است.

۳. سنت‌هایی همچون نواختن زنگ، افروختن چراغ، نوشیدن شراب/هوم در مراسم تشرّف «مهریان» و «انجمن مردان»، پوشیدن سروال و بستن شده، و عقد خواهر و برادری در ایرانیان باستان، با اندکی تغییر در بین فتیان عصر اسلامی تداوم یافته است.

۴. جنبش اجتماعی جوانمردان و عیاران و صفات اخلاقی و خصال سلحشوری آنها، متأثر از جهان‌بینی میترایی است و دلیل دیگر بر ایرانی بودن آیین فتوت است.
۵. ساختار فکری، آیینی و عملکردی جنبش‌هایی مانند مانی و مزدک، که در ایران پیش از اسلام رخ داده است، پیوند و شباهت دقیقی با آیین فتوت و رفتار فتیان دارند. حق‌طلبی، ظلم‌ستیزی، دادورزی، گرفتن از ثروتمندان و بخشش به فقرا، تلاش در رفع حوائج درماندگان به منزله مؤلفه‌های اصلی در بین مزدکیان و زهد و دنیاگریزی، قناعت، مجرد زیستن، جهانگردی و سفر به مثابه مؤلفه‌های اصلی آیین مانوی در رفتار و سلوک گروه‌های مختلف فتوت از جمله عیاران و قلندریه تجلی یافته است.
۶. در منابع اوستایی از جمله «زند» یا ترجمه پهلوی وندیداد و در روایات حماسی مثل شاهنامه فردوسی، سمک عیار، داراب‌نامه و دیگر داستان‌های عیاری نیز به منش‌های عیاری و خصال جوانمردانه اشارت‌های فراوانی رفته است.

منابع

الف: منابع فارسی

- ابن معمار، محمد بن ابی‌المکارم. (۱۳۹۹). *فتوت‌نامه*. ترجمه عبدالعلی اسپهبدی. تهران: انتشارات صمدیه
- ارجانی، فرامرز بن خداداد. (۱۴۰۰). *سمک عیار*، با مقدمه و تصحیح پرویز ناتل خانلری. چ. دهم. ج ۱ و ۲ و ۵. تهران: آگاه.
- افخمی عقدا، رضا، جمشیدی، فاطمه و آموزگار صفورا. (۱۳۹۵). *بازتاب سه آیین صعلوکی، عیاری و شوالیه‌گری در آیین ادبیات*. یزد: مرکز انتشارات دانشگاه یزد.
- افشاری، مهران. (۱۳۸۲). *فتوت‌نامه‌ها و رسائل خاکساریه*. تهران: پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
- الهی، نورعلی. (۱۳۴۲). *برهان الحق*. به کوشش تقی تفضلی. تهران: چاپخانه بهمن.
- اوستا. (۱۳۷۴). گزارش و پژوهش: جلیل دوست‌خواه. تهران: مروارید.
- بهار، محمدتقی. (۱۳۸۵). «جوانمردی» در کتاب *آیین جوانمردی*. هانری کربن. ترجمه احسان نراقی، چ ۲، تهران: سخن. ۱۰۹-۱۲۰
- بهار، مهرداد. (۱۳۵۱). «ورزش باستانی ایران و ریشه‌های آن». *مجله فرهنگ و زندگی*. ش ۱۰. تهران: دبیرخانه شورای عالی فرهنگ و هنر. صص ۷-۱۷.
- بهار، مهرداد. (۱۳۷۶). *جستاری چند در فرهنگ ایران*. چ سوم. تهران: فکر روز
- بهار، مهرداد. (۱۳۸۸). *نگاهی به تاریخ اساطیر ایران باستان*. به کوشش سیروس شمیسا. تهران: علم.
- بهار، مهرداد. (۱۳۹۱). *پژوهشی در اساطیر ایران*. چ نهم. تهران: نشر توس.

- بیغمی، محمد بن علی. (۱۳۳۹). *داراب‌نامه*. مقدمه، تصحیح و تعلیقات ذبیح الله صفا. تهران: بنگاه ترجمه و نشر کتاب.
- پرتو بیضایی کاشانی، حسن. (۱۳۳۷). *تاریخ ورزش باستانی ایران*. تهران: زوار.
- پورداوود، ابراهیم. (۱۳۸۰). *فرهنگ ایران باستان*. تهران: اساطیر.
- پناهی، مهین. (۱۳۸۸). «جوانمردی، مترادف‌ها و مؤلفه‌های آن در متون عرفانی». *پژوهش‌نامه زبان و ادبیات فارسی*. س ۱. ش ۴. صص ۱-۲۲.
- تیشتر، فرانتس. (۱۳۸۵). «فتوت در کشورهای اسلامی». در *آیین جوانمردی*، ترجمه احسان نراقی، چ ۲، تهران، سخن. صص ۱۳۲-۱۴۱.
- جعفری، علی‌اکبر. (۱۳۸۵). *زرتشت دین بهی*. تهران: جامی.
- جیحونی، مصطفی. (۱۳۷۲). «گوسان یا مهربان». *فصلنامه کتاب پاژ*. ش ۱۱-۱۲. صص ۱۹-۴۱.
- حسن‌آبادی، محمود. (۱۳۸۶). «سمک عیار؛ افسانه یا حماسه؟». *فصلنامه دانشکده ادبیات و علوم انسانی دانشگاه فردوسی مشهد*. س ۴۰. ش ۱۵۸. صص ۳۸-۵۶.
- حسن‌دوست، محمد. (۱۳۸۳). *فرهنگ ریشه‌شناسی زبان فارسی*. زیر نظر بهمن سرکاراتی. تهران: فرهنگستان زبان و ادب فارسی.
- دارمستر، جیمس. (۱۳۸۲). *مجموعه قوانین زرتشت یا ون‌دیداد اوستا*. ترجمه موسی جوان. تهران: دنیای کتاب.
- دریایی، تورج. (۱۳۸۳). *شاهنشاهی ساسانی*. ترجمه مرتضی ثاقب‌فر. تهران: ققنوس.
- دهخدا، علی‌اکبر. (۱۳۷۷). *لغت‌نامه*. زیر نظر محمد معین و سیدجعفر شهیدی. تهران: سازمان لغت‌نامه دهخدا با همکاری انتشارات روزبه.
- ذاکری، محسن. (۱۳۸۹). «جوانمردی». ترجمه مرضیه سلیمانی. *ماهنامه تخصصی اطلاعات حکمت و معرفت*. س ۵. ش ۶. صص ۲۹-۳۵.
- رضی، هاشم. (۱۳۸۱). *آیین مهر*. تهران: بهجت.
- ریاض، محمد. (۱۳۸۸). *فتوت‌نامه*، به انضمام رساله فتوتیه میرسید علی همدانی. چاپ دوم. تهران: اساطیر.
- زرین‌کوب، عبدالحسین. (۱۳۷۳). *ارزش میراث صوفیه*، چاپ ششم. تهران: امیرکبیر.
- شفیعی کدکنی، محمدضا. (۱۳۹۴). *فلندریه در تاریخ (دگردیسی‌های یک ایدئولوژی)*. چاپ چهارم. تهران: سخن.
- شکی، منصور. (۱۳۷۲). «درست دینان». *مجله معارف*. دوره ۱۰. ش ۱. صص ۲۸-۵۳.

- شهری، جعفر. (۱۳۷۷). *تاریخ اجتماعی تهران در قرن سیزدهم، زندگی و کسب و کار*. تهران: افاقی.
- سعید شیخلی، صباح ابراهیم. (۱۳۶۷). *اصناف در عصر عباسی*. ترجمه هادی عالم-زاده. تهران: مرکز نشر دانشگاهی.
- صالح بن جناح. (۱۳۷۳). *کتاب الأدب و المرؤة (با تحقیق در فراز و فرود فتوت و جوانمردی)*. مقدمه و تصحیح و ترجمه و تعلیق: سید محمد دامادی. تهران: پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی.
- صراف، مرتضی. (۱۳۷۰). *رسایل جوانمردان (مشمول بر هفت فتوت نامه)*. چ ۲. تهران: انجمن ایران-شناسی فرانسه و شرکت انتشارات معین.
- عروج-نیا، پروانه. (۱۳۹۳). «جوانمردی و فتوت: تمایز و تشابه». *کتاب ماه فلسفه*. ش ۷۹. صص ۳۳-۴۱.
- عفیفی، ابوالعلا. (۱۳۷۶). *ملاطیه، صوفیه و فتوت*. ترجمه نصرالله فروهر. تهران: الهام.
- عفیفی، رحیم. (۱۳۷۴). *اساطیر و فرهنگ ایرانی در نوشته های پهلوی*. تهران: توس.
- عنصرالمعالی، کیکاووس بن اسکندر. (۱۳۷۵). *قابوس نامه*. به اهتمام و تصحیح غلامحسین یوسفی. تهران: علمی و فرهنگی.
- فردوسی، ابوالقاسم. (۱۳۶۶). *شاهنامه*. به کوشش جلال خالقی مطلق. ج ۱. نیویورک: انتشارات پارس.
- فردوسی، ابوالقاسم. (۱۳۶۹). *شاهنامه*. به کوشش جلال خالقی مطلق. ج ۲. کالیفرنیا: انتشارات پارس.
- فردوسی، ابوالقاسم. (۱۳۷۱). *شاهنامه*. به کوشش جلال خالقی مطلق. ج ۳. کالیفرنیا: بنیاد میراث ایران.
- فردوسی، ابوالقاسم. (۱۳۷۵). *شاهنامه*. به کوشش جلال خالقی مطلق. ج ۵. کالیفرنیا: انتشارات مزدا.
- فردوسی، ابوالقاسم. (۱۳۸۴). *شاهنامه*. به کوشش جلال خالقی مطلق. م. امیدسالار. ج ۶. نیویورک: بنیاد میراث ایران.
- قشیری، ابوالقاسم. (۱۳۹۱). *رساله قشیری*. تصحیح بدیع الزمان فروزان-فر. چاپ یازدهم. تهران: علمی و فرهنگی.
- کارا مصطفی، احمد. (۱۳۹۶). *تاریخ کهن قلندریه*. ترجمه مرضیه سلیمانی. تهران: فرهنگ معاصر.
- کاشانی، کمال الدین عبدالرزاق. (۱۳۶۹). *تحفه الاخوان فی خصائص الفتیان*. با مقدمه و تصحیح و تعلیق محمد دامادی. تهران: علمی و فرهنگی.
- کاشفی سبزواری، حسین. (۱۳۵۰). *فتوت نامه سلطانی*. به اهتمام محمدجعفر محبوب، تهران: انتشارات بنیاد و فرهنگ ایران.
- کامل شیبی، مصطفی. (۱۳۵۹). *همبستگی میان تصوف و تشیع*. ترجمه علی اکبر شهابی. تهران: دانشگاه تهران.
- کربن، هانری. (۱۳۸۵). *آیین جوانمردی*. ترجمه احسان نراقی. تهران: سخن.
- کرمی پور، حمید. (۱۳۹۲). «بررسی ابعاد اجتماعی آیین فتوت در خراسان از قرن سوم هجری تا قرن ششم هجری». *تحقیقات تاریخ اجتماعی*. س ۳. ش ۱. ۸۹-۱۱۳.

- کریستن سن، آرتور. (۱۳۷۲). *ایران در زمان ساسانیان*. ترجمه رشید یاسمی. تهران: دنیای کتاب.
- کزازی، میر جلال‌الدین (۱۳۸۴). *آب و آینه*. تبریز: آیدین.
- کمپفر، انگلبرت. (۱۳۶۰). *سفرنامه کمپفر*. ترجمه کیکاووس جهاننداری. تهران: خوارزمی.
- کومون، فرانتس. (۱۳۸۰). *آیین پر رمز و راز میتراپی*. ترجمه هاشم رضی. تهران: بهجت.
- گیار، مارینا. (۱۳۸۲). *سمک عیار: ساختار و مرام آرمانی در داستان فارسی قرون وسطی*. ترجمه ع. روح بخشیان. تهران: کتاب روشن.
- محبوب، محمدجعفر. (۱۳۸۷). *ادبیات عامیانه ایران*. به کوشش حسن ذوالفقاری. چاپ چهارم. تهران: چشمه.
- مختاریان، بهار. (۱۳۸۵). «میره و پیوند آن با جوانمردان و عیاران». *نامه فرهنگستان*. ش ۱ (پیاپی ۲۹)، ۸۸-۹۸.
- مزدایور، کتابیون و همکاران. (۱۳۹۴). *ادیان و مذاهب در ایران باستان*. تهران: سمت.
- مسلمی‌زاده، محبوبه. (۱۳۹۳). «بررسی و تحلیل آیین فرقه اهل حق». *معرفت حق*، ش ۴، ۲۷-۴۷.
- معتمدی، منصور و باخدا، فرزانه. (۱۳۹۰). «طرحی برای بررسی خاستگاه‌ها و ریشه‌های فتوت در ایران». *مجله مطالعات اسلامی: تاریخ و فرهنگ*. سال ۴۳. شماره پیاپی: ۸۶/۴. صص ۵۳-۸۲.
- مینوی خرد. (۱۳۵۴). ترجمه احمد تفضلی. تهران: انتشارات بنیاد فرهنگ ایران.
- میرعابدینی، سید ابوطالب و افشاری، مهران. (۱۳۷۵). *آیین قلندری: مشتمل بر چهار رساله در باب قلندری، خاکساری، فرقه عجم و سخنوری*. تهران: شرکت نشر فراوان.
- ناتل خانلری، پرویز. (۱۴۰۰). *شهر سمک*. تهران: آگاه.
- نفیسی، سعید. (۱۳۹۹). *سرچشمه تصوف در ایران*. تهران: فروغی.
- نقوی، سیدعلی مهدی. (بی‌تا). *عقاید مزدک*. مؤسسه مطبوعات عطایی: بی‌جا.
- ولایتی، علی‌اکبر. (۱۳۹۴). *دانش‌نامه جوانمردی*. با همکاری محمدرضا جوادی یگانه، محمدرضا جعفرآقائی و رضا مختاری اصفهانی. تهران: امیرکبیر.
- ویدنگرن، گئو، (۱۳۷۸). *فتودالیسم در ایران باستان*. ترجمه هوشنگ صادقی، تهران، قطره.
- هینلز، جان راسل. (۱۳۹۱). *شناخت اساطیر ایران*. ترجمه ژاله آموزگار و احمد تفضلی. تهران: چشمه.

ب: منابع انگلیسی

Zakeri, M. (1995). *Sasanid Soldiers in Early Muslim Society*:

theorgins of "Ayyaran and Futuwwa". Wiesbaden, Harrasswitz

References

- Afifi, A. (1997). *Malamatyya, Sufism, and Fotowwat*. (N. Foruhar, Trans.). Tehran: Elham. (In Persian)
- Afifi, R. (1995). *Iranian Mythology and Culture in Pahlavi Writings*. Tehran: Tous. (In Persian)
- Afkhami Eqda, R. & F. Jamshidi, & Amoozegar, S. (2016). *Reflection of the three rituals of Saluki, Ayyari and Chivalry in the mirror of literature*. Yazd: Yazd University Publishing Center. (In Persian)
- Afshari, M. (2003). *Fotowwat Namehs and Khaksariyya Treaties (Thirty Treatises)*. Tehran: Institute of Humanities and Cultural Studies. (In Persian)
- Arrajani, F. I. Kh. (2021). *Samak Ayyar*. (P. Natel Khanlari, introduction and correction. 10th ed. Vol. 1, 2, and 5.) Tehran: Agah. (In Persian)
- Avesta*. (1995). J. Dostkhah. Report and research. Tehran: Morvarid. (In Persian)
- Bahar, M. T. (2006). Chivalry, in the ritual of chivalry. H. Corban. (E. Naraghi, Trans.) Vol. 2, Tehran: Sokhan, 109 - 120. (In Persian)
- Bahar, M. (1972). Ancient Iranian sports and Its roots. *Journal of Culture and Life*, No. (10). Tehran: Secretariat of the Supreme Council of Culture and Art, 7- 17. (In Persian)
- Bahar, M. (1997). *A Search in Culture of Iran*. (3th ed) . Tehran: Fekr-e Rooz. (In Persian)
- Bahar, M. (2009). *A Look at the History of ancient Iranian Mythology*. (C. Shemisa, by). Tehran: Elm. (In Persian)
- Bahar, M. (2012). *Research on Iranian Mythology*. (9th ed.). Tehran: Tous Press. (In Persian).
- Beigami, M. I. A. (1960). *Darabnameh*. (Z. Safa, Introduction, Correction and Comments). Tehran: book Translation and Publishing Company. (In Persian)
- Christensen, A. (1993). *Iran during the Sasanian era*. (R. Yasami, trans). Tehran: Book World Prees. (In Persian)
- Corban, H. (2006). *The ritual of chivalry*. (E. Naraghi, trans). Tehran: Sokhan. . (In Persian)
- Cumont, F. (2001). *The mysteries of Mithraism*. (H. Rezaei, trans). Tehran: Behjat. (In Persian)
- Darmesteter, J. (2003). *The Collection of Zoroastrian Laws or Avestan Vendidad*. (M. Javan, Trans). Tehran: The world of book. (In Persian)
- Daryayi, T. (2004). *The Sasanian Empire*.) M. Saqafar trans). Tehran: Ghoghnous. (In Persian)
- Dehkhoda, A. A. (1998). *Dehkhoda Dictionary*. (M. Mo'in and S. J. Shahidi, by) Tehran: Dehkhoda Lexicon Organization in collaboration with Rozbeh Press. (In Persian)
- Elahi, N. Ali. (1963). *Borhan al-haqq*. (T. Tafazzoli, by). Tehran: Bahman Printing Press. (In Persian)
- Ferdowsi, A. Q. (1987). *Shahnameh*. (J. Khaleghi Motlaq, by). Vol. 1. New York: Pars Press. (In Persian)

- Ferdowsi, A. Q. (1990). *Shahnameh*. (J. Khaleghi Motlaq by). Vol. 2. California: Pars Press. (In Persian)
- Ferdowsi, A. Q. (1992). *Shahnameh*. (J. Khaleghi Motlaq by). Vol. 3. California: Iran Heritage Foundation. (In Persian)
- Ferdowsi, A. Q. (1996). *Shahnameh*. (J. Khaleghi Motlaq by). Vol. 5. California: Mazda press. (In Persian)
- Ferdowsi, A. Q. (2005). *Shahnameh*. (J. Khaleghi Motlaq and M. Omid Salar by). Vol. 6. New York: Iran Heritage Foundation. (In Persian)
- Giyar, M. (2003). *Samak Ayyar: Ideal Structure and Purpose in Medieval Persian Fiction*. (A. Roh Bakhshian Tran). Tehran: bright book. (In Persian)
- Hasanabadi, M. (2007). *Samak Ayyar; Myth or Epic? Quarterly Journal of Literature and Humanities Faculty*, Ferdowsi University of Mashhad, 40(158), 38-56. (In Persian)
- Hasandoust, M. (2004). *Etymological Dictionary of the Persian Language*. (B. Sarkarati by). Tehran: Academy of Persian Language and Literature. (In Persian)
- Hinles, J. (2012). *Persian Mythology*. (j. Amoozgar and A. Tafazzoli trans). Tehran: Cheshmeh. (In Persian)
- Ibn Meemar, M. A. (2020). *Fotowwatname*. (A. Sepahbodi trans). Tehran: Samadieh Prees. (In Persian)
- Ja'fari, A. A. (2007). *Zroaster, the Divine Being*. Tehran: Jami. (In Persian)
- Jayhoni, M. (1993). *Gōsān or Mehraban*. *Ketab-e Pagh Quarterly*. No. (11-12), 19 - 41. (In Persian)
- Kamel Sheybi, M. (1980). *Harmony between Sufism and Shi'ism*. (A. A. Shahabi trans). Tehran: University of Tehran. (In Persian)
- Kampfer, A. (1981). *Kampfer's travelogue*. (K. Jahandari trans). Tehran: Kharazmi. (In Persian)
- Kara Mustafa, A. (2017). *Ancient History of Ghalandarieh*. (M. Soleymani trans). Tehran: Contemporary culture. (In Persian)
- Karami Pour, H. (2013). *A Study on Social Features of Chivalry in Khorasan from 624-627 (A.C). Tahqiqāt-e Tārikh-e Ejtemā'i (Social History Studies)*, 3(1), 89-113. (In Persian)
- Kashani, K. A. (1990). *Tohfāt al- Akhwan fi khassa'is al- Fetiyān*. (M. Damadi introduction, correction, and annotations). Tehran: Scientific and Cultural Prees. (In Persian)
- Kashfi Sabzevari, H. (1971). *Fotowwatnameh Soltani*. (M. J. Majoub by). Tehran: Iran Foundation and Culture prees. (In Persian)
- Kazazi, M. J. (2005). *Water and Mirror*. Tabriz: Aydin. (In Persian)
- Mahjoub, M. J. (2008). *Iranian folk literature*. (H. Zolfaghari trans. 4th ed). Tehran: Cheshmeh. (In Persian)
- Mir Abedini, S. A. & Afshari, M. (1996). *The religion of Qalandari: including four treatises on Qalandari, Khaksari, Ajam sect and Sokhanvari*. Tehran: Farawan publishing company. (In Persian)
- Mazdapour, K. et al. (2015). *The Religions of Ancient Iran*. Tehran: Samt. (In Persian)

- Mino ye khrad. (1975). Tafazzoli. A. (Trans.). 2nd ed. Tehran: Scientific and Cultural Prees. (In Persian)
- Mokhtarian, B. (2006). Mirror and Its connection with chivalry and ayyarism. *Nameh-ye Farhangestan*. 1 (29), 88 - 98. (In Persian)
- Moslemizadeh, M. (2014). An analysis of the ritual of ahl-e haq sect. *Ma'refat-e Haq*. No. (4), 27- 47. (In Persian)
- motamedi, M., & bakhoda, F. (2011). A Sketch for Examination of Origins and Roots of Futuwah in Iran. *Journal of History and Culture*, 43(1), (In Persian)
- Nafisi, S. (2020). *The Origin of Sufism in Iran*. Tehran: Negah. (In Persian)
- Naqavi, S. A. M. (n.d.). *Mazdak's beliefs*. Ataee Publishing Institute: Bijan. (In Persian)
- Natel Khanlari, P. (2021) .*Samak city*. Tehran: Agah. (In Persian)
- Onsor al-Ma'ali, K. E . (1996). *Qaboosnameh*. (G. Yousefi.edited and correction). Tehran: Scientific and Cultural. (In Persian)
- Orujniya, P. (2014). Chivalry and Fotowwah: Distinction and Similarity. *Philosophy Book of the Month*. No. (79). 33 - 41. (In Persian)
- Panahi, M. (2009). Bravery, synonyms, and components in mystical texts. *Journal of Persian Language and Literature Research*, 1(4), 1 - 22. (In Persian)
- Parto Beyzaei Kashani, H. (1958). *History of Ancient Sport in Iran*. Tehran: Zavvar. (In Persian)
- Pordawood, I. (2001). *Ancient Iranian culture*. Tehran: Asatir. (In Persian)
- Qoshiri, A. (2012). *Qoshiriyya Treatise*. (B. Foruzanfar, correction). 11th ed. Tehran: Scientific and Cultural. (In Persian)
- Razi, H. (2002). *The Mithraic Ritual*. Tehran: Bahjat. (In Persian)
- Riyaz, M. (2009). *Fotowwatnameh: History.Religion.Customs and Traditions*. (A. Jorbozehdar, by. 2td ed). Tehran: Asatir. (In Persian)
- Saeed Sheikhli, S. I. (1988). *Guilds in the Abbasi's Era*. (H. Alamzadeh trans). Tehran: University Press Center. (In Persian)
- Saleh ibn Janah. (1994). *The Book of Literature and Chivelery* (with an investigation into the ups and downs of Fotowwah and bravery). S. M. Damadi Introduction, correction, translation, and annotations . Tehran: Institute of Humanities and Cultural Studies prees. (In Persian)
- Sarraf, M. (1991). *Treatises of Gentlemen*. (including seven Fotowwah Letere). 2td ed. Tehran: French Iranian Society of Iranology and Moein Publishing. (In Persian)
- Shafiei Kadkani, M. R. (2015). *Qalandariyyah in History*. (Transformations of an Ideology). 4td ed. Tehran: Sokhan. (In Persian)
- Shahri, J. (1998). *Social History of Tehran in 13th Century, Living and Business*. Tehran: Aghaqi. (In Persian)
- Shaki, M. (1993). Dorost Dinan. *Ma'arif Magazine*. 10 (1), 28 - 53. (In Persian)

Tischner, F. (2006). *Fotowwa in islamic countries. In the ritual of Chivalry*. H. Corban. (E. Naraghi, trans.) Vol. 2, Tehran: Sokhan, 132 - 141. (In Persian)

Valayeti, A. A. (2015). *Encyclopedia of chivalry*. (Collaborated with M. R. Javadi Yeganeh, M.R. Jafari Aghayi, and R. Mokhtari Isfahani). Tehran: Amirkabir. (In Persian)

Widengren, G. (1999). *Feudalism in ancient Iran*. (H. Sadeghi, Trans). Tehran: Qatre.

Zakeri, M. (2010). Chivalry. (M. Soleimani, trans). *Specialized Monthly Journal of Wisdom and Knowledge Information*, 5 (6), 29 - 35. (In Persian)

Zarrinkoub, A. (1994). *The Value of Sufi Heritage*. 6th ed. Tehran: AmirKabir. (In Persian)

